

О.О. Ремезова,
кандидат географічних наук, доцент;
Г.О. Корбут,
кандидат біологічних наук, доцент
(Житомирський технологічний університет);
А.П. Вискушенко,
кандидат біологічних наук, доцент;
В.А. Павловський,
кандидат медичних наук, доцент
(Житомирський педуніверситет);
О.П. Ремезов,
журналіст
(Спілка журналістів України, м. Житомир)

ПОДІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ – ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК ВИХОВНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Стаття присвячена 60-річчю визволення Києва і Житомирщини від гітлерівських загарбників. В статті розповідається про Рубіж Мужності на території Житомирської області, на якому війська 1-го Українського фронту в запеклих боях у листопаді 1943р. зупинили контрнаступ гітлерівських військ, які намагалися скинути радянські війська з плацдарму на правому березі Дніпра і знову захопити Київ. З Рубіжа Мужності у грудні 1943р. знову розпочався наступ військ 1-го Українського фронту, відомий під назвою Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, в результаті якої були визволені Житомир та майже вся Житомирська область.

59 років вже минуло з того часу, як на просторах Житомирщини, на підступах до столиці України міста Києва точилися запеклі кровопролитні бої військ 1-го Українського фронту з військами гітлерівських загарбників. Обсипались, заросли травою, кущами окопи, траншеї, вогневі позиції, навколо буяє зелень, колючі поля. Минула війна вже стала історією. Не віриться, що в цих мальовничих благодатних місцях на Поліссі смерть безжалісно косила людей.

І хоч пройшло вже більше півстоліття, в пам'яті учасників тих боїв, очевидців запеклих поєдинків, в пам'яті їх нащадків навічно залишиться безсмертний подвиг воїнів-визволителів України від гітлерівських загарбників, від фашистів.

Чому ж такий запеклий характер носили бої на Житомирському напрямку? Пригадаємо події того часу.

Після форсування Дніпра і визволення Києва стомлені безперервними боями на Лівобережжі і в боях за Київ війська 1-го Українського фронту під командуванням генерала Ватутіна продовжували наступальні бої за розширення плацдарму на правому березі Дніпра. 8 листопада були визволені від ворога Васильків і Фастів, а 13 листопада Житомир [1:8].

Та ворог не хотів втрачати Київ. Щоб зрозуміти поведінку Гітлера і командування вермахту, поглянемо на карту Правобережжя України. Після визволення Києва перед військами 1-го Українського фронту відкривався сприятливий оперативний простір для ведення бойових дій. До західних кордонів України після Дніпра більше не було великих природних перешкод. З Києва на захід проходили дві залізничні магістралі: Київ-Фастів-Козятин-Шепетівка-Львів і Київ-Коростень-Сарни-Ковель, по яких можна було оперативно постачати частини діючої армії технікою, боєприпасами і особовим складом. Гітлер прекрасно розумів, що цим самим відкривається прямий шлях до кордонів рейха.

Розуміючи це, Гітлер вирішив завдати по військам 1-го Українського фронту нищівний удар з району Житомира, розгорнути контрнаступ на Київському напрямку, в результаті якого скинути війська 1-го Українського фронту з плацдарму на Правобережжі і знову захопити Київ.

З цією метою в районі Житомира гітлерівським командуванням було створено потужне угруповання з 30 дивізій, до складу якого входило 8 танкових і одна моторизована дивізії, в тому числі танкові дивізії СС "Адольф Гітлер", "Рейх" і моторизована бригада СС "Лангермарк", 506-й і 509-й важкі танкові батальйони, 202-й, 239-й, 249-й, 261-й, 276-й і 280-й дивізіони штурмових гармат. В складі угруповання була велика кількість артилерійських, інженерних та інших частин. В угрупованні була зосереджена третина всіх танкових дивізій, діючих на радянсько-німецькому фронті [2].

Цими силами гітлерівському командуванню вдалося потіснити війська 1-го Українського фронту. Ворог знову оволодів Житомиром, Коростенем, Коростишевом і рядом інших населених пунктів [3,2]. За подіями під Житомиром уважно стежили і наші союзники. При першій зустрічі Черчілля, Рузвельта і Сталіна на Тегеранській конференції 28 листопада 1943 р. Черчілль запитав Сталіна: "А що, радянські війська залишили Житомир?". Сталін відповів, що, на жаль, це так, але Гітлеру не вдасться здійснити свої плани. Зрозуміло, що союзники пов'язували відкриття другого фронту з обставинами на радянсько-німецькому фронті [2:10].

Щоб допомогти 1-му Українському фронту, Ставка Верховного Головнокомандування передала в його розпорядження 18-ту армію під командуванням генерал-полковника К.М.Леселідзе, 1-у танкову армію під командуванням генерал-лейтенанта танкових військ М.Ю.Катукова, а також 4-й гвардійський і 25-й танкові корпуси та ряд інших з'єднань [2].

Станом на 24 листопада 1943 р. до складу 1-го Українського фронту входили 13-а, 60-а, 1-а гвардійська, 18-а, 38-а і 40-а загальновійськові, 1-а і 3-я гвардійська танкові і 2-га повітряна армія [2].

В запеклих боях ворог був зупинений на рубежі Овруч-Чоповичі-Радомишль-Брусилів-Корнин-Попільня. З 24 листопада протягом місяця на цьому рубежі тривали жорстокі бої. Радянські війська мужньо стримували натиск ворога, вимотуючи його сили. За повідомленнями Радінформбюро радянські війська щодоби в різних місцях фронту виводили з ладу від 20 до 70 танків. Один з німецьких генералів, який був учасником бойових дій на Житомирщині, розповідав, що бої в районі Брусилова і Корнина нагадували йому бої на Курській дузі. Кидаючи в окремі дні проти радянських військ по 300-400 танків, німецьке командування не змогло одержати бажаних результатів [1:5:8].

Радянські воїни мужньо стримували натиск ворога, проявляли масовий героїзм, прикриваючи підступи до Києва. Ось кілька прикладів.

Для підтримки стрілецьких підрозділів на одній з ділянок фронту під Малином була направлена танкова рота гвардійців-кантемирівців. В складі роти був екіпаж танка Т-34, яким командував 19-річний молодший лейтенант Василь Єрмолаєв. Водієм-механіком танка був досвідчений танкіст Андрій Тимофєєв, а заряджаючим – недавно прибулий рядовий Сорокін. В ніч на 7 грудня 1943 р. танкова рота була висунута в район сіл Дубовець-Заньки.

...Під селом Заньки, на полі, де недавно йшов запеклий бій, командир танкового батальйону наказав Єрмолаєву: "Тут зробіть засідку. Не виключено, що тут знову з'являться ворожі танки. Село захищати до останньої краплі крові. Назад ні кроку!".

Коли комбат пішов, Єрмолаєв сказав екіпажу: "Будемо окопуватись. Вириємо два – три укриття. Засічуть нас німці на одному місці, перемістимось на друге."

Вночі не спали. Чергували біля танка по черзі. Раптом у темряві почувся голос Тимофєєва: "Чую гуркіт моторів! Фашисти сунуть!". Екіпаж зайняв бойові місця. Незабаром на шляху до села з'явилися ворожі важкі танки. Промінь світла головної машини шастав околицею притихлого села. Коли танки підійшли на відстань 400-500 кроків, Єрмолаєв натиснув педаль спуску. Головний танк німців здригнувся і завмер на місці. Промінь світла погас і одразу ж над машиною спалахнуло полум'я. Танкісти-кантемирівці побачили в цей час ще три силуети ворожих танків.

Черговий снаряд Єрмолаєва підпалив і другий танк. Як тільки один із двох "тигрів", що залишилися в дії, розвернувся для атаки, Єрмолаєв послав йому в борт підкаліберний снаряд. Від влучного попадання спалахнув і третій ворожий танк.

Та ось з'явився четвертий гітлерівський танк. У північній зимовій ночі тридцятьчотвірка прилаштувалася "тигру" у хвіст. Один за одним гримнуло кілька пострілів і спалахнув четвертий ворожий танк.

Наступив ранок 7 грудня 1943 р. Екіпаж гвардійської тридцятьчотвірки раптом помітив, що на них суне ще три "тигри" з автоматниками на броні.

Єрмолаєв зловив у прицілі головний ворожий танк, і, коли той підійшов зовсім близько, вдарив по ньому підкаліберним снарядом. Ворожий танк запалав. Два задні танки розвернулись і пішли у різні боки. І тут заряджаючий рядовий Сорокін доповів: "Товаришу командир! Останній бронейний снаряд! Залишилися лише осколкові!".

"Один бронейний снаряд, а танків два, - подумав Єрмолаєв. - Невже гітлерівцям вдасться прорватися в бойові порядки нашої піхоти?"

І тут один із гітлерівських танків круто розвернувся, підставивши свій борт тридцятьчотвірці. В цей момент Єрмолаєв випустив по ньому осатаній снаряд. "Тигр" наче спіткнувся. Вогняні струмені побігли по його борту.

У ту ж хвилину останній ворожий танк кілька разів ударив по тридцятьчотвірці. Танк спалахнув. "Тигр" розвернувся і, вважаючи себе переможцем, рушив у с.Заньки, де окопалась наша піхота. Тридцятьчотвірка палала, але з танка ніхто не виходив.

"Йдемо на таран!" - скомандував Єрмолаєв. Виконуючи команду, механік-водій кинувся наздоганяти "тигра". Жителі села Заньки бачили, як скорочувалась відстань між ворожим "тигром" і палаючою тридцятьчотвіркою. Хвилина-друга – і ось палаючий танк на великій швидкості вривається в "тигра". Скрегіт металу сколихнув повітря, почувся величезної сили вибух. Над "тигром" і над полем піднявся у небо стовп чорного диму...

Так ціною своїх життів екіпаж кантемирівців виконав бойовий наказ [6].

За проявлений героїзм у бою біля с.Заньки Єрмолаєв і Тимофєєв були посмертно удостоєні звання Героя Радянського Союзу, а рядовий Сорокін відзначений орденом Вітчизняної війни.

У той же період при відбитті контрудару гітлерівців героїчний подвиг здійснив навідник протитанкової гармати 248-ї окремої курсантської стрілецької бригади 60-ї армії молодший сержант І.О.Козак.

Бригада на початку грудня 1943 р. тримала оборону в районі с.Фасової, що під Коростенем, прикриваючи шосе і залізницю Житомир-Коростень.

6 грудня, намагаючись осідлати шосе і залізницю й прорватися через переїзд поблизу села Фасова на шлях, що веде на Потіївку і Радомишль, щоб вийти в тил радянським військам на Житомирському напрямку, ворог кинув на позиції бригади велику кількість танків і піхоти.

Розгорнувся запеклий бій. Гармата, яку обслуговував Козак, прикривала підступи до переїзду на залізницю. Коли перед гарматою з'явився головний танк "тигр", Козак підпустив його на близьку відстань і зробив наводку. З першого ж пострілу "тигр" був підбитий. У ту ж мить поблизу гармати, підставляючи борт, з'явився другий "тигр". За наводкою Козака він також був підбитий.

У ході бою з обслуги гармати залишився в живих лише І.О.Козак. А на переїзд один за одним сунули гітлерівські танки.

Та воїн не розгубився. Він один продовжував вести бій. Після другого "тигра" був підбитий третій, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий... Поле бою було заставлене підбитими ворожими танками.

Та ось у поєдинку з восьмим сталося непоправне: Іван Козак був смертельно поранений. Мужній артилерист помер в медсанбаті. Його поховали в с.Гута Потіївська Радомишльського району.

За проявлену відвагу і велику бойову майстерність Івану Омеляновичу Козаку було посмертно присвоєне звання Героя Радянського Союзу [6].

Наведені приклади не поодинокі. Під Брусилівом високу бойову виучку, мужність і стійкість проявили навідник протитанкових гармат 2-ї батареї 1010-го артилерійського полку 241-ї стрілецької дивізії молодші сержанти Леонід Попов і Іван Пореченков. У поєдинку з ворожими танками вони вивели з ладу по 6 бойових машин. За проявлену мужність і бойову майстерність Леоніду Іллічу Попову та Івану Никандровичу Пореченкову посмертно присвоєні звання героя Радянського Союзу [6].

При відбитті контрударів гітлерівських військ на Київському напрямку у листопаді-грудні 1943 р. відзначилися також радист-кулеметник танка 332-го танкового батальйону 52-ї гвардійської танкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії гвардії молодший сержант Віктор Олександрович Вересков, командир 69-ї механізованої бригади 9-го механізованого корпусу 3-ї гвардійської танкової армії Левон Хінганосович Дарбінян, командир винищувально-протитанкової артилерійської батареї 20-ї мотострілецької бригади 25-го танкового корпусу старший лейтенант Олександр Петрович Єгоров, командир роти 1318-го стрілецького полку 163-ї Роменсько-Київської стрілецької дивізії лейтенант Микола Гаврилович Калюжний, дивізійний інженер 70-ї гвардійської ордена Леніна, двічі Червонопрапорної стрілецької дивізії 13-ї армії гвардії майор Андрій Васильович Косарєв, командир танкового взводу 56-ї гвардійської танкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії гвардії лейтенант Микита Кононович Кругликов, командир гармати артилерійського дивізіону 71-ї механізованої бригади 9-го механізованого корпусу 3-ї гвардійської танкової армії сержант Анатолій Романович Обуховський, командир батальйону 70-ї гвардійської стрілецької дивізії гвардії капітан Григорій Васильович Толкачов, командир протитанкової гармати 7-го гвардійського кавалерійського полку 2-ї гвардійської Червонопрапорної кавалерійської дивізії 1-го гвардійського Житомирського кавалерійського корпусу 60-ї армії гвардії старший сержант Павло Васильович Хмельов та багато інших. Всі вони були удостоєні звання Героя Радянського Союзу[6].

Рубіж Мужності був тим рубежем, з якого 24 грудня 1943 р. розпочалася Житомирсько-Бердичівська наступальна операція 1-го Українського фронту, яка тривала до березня 1944 р.

Розгорнувши наступ, радянські війська 28 грудня визволили від ворога Коростишів і Козятин, 29 грудня Коростень, 31 грудня Житомир, 5 січня 1944 р. Бердичів. Плацдарм на правому березі Дніпра було розширено до 400 км по фронту і до 250 км в глибину. В ході наступальної операції були визволені Житомирська область, частково Рівненська і Вінницька області[1:4:9].

У здійсненні Житомирсько-Бердичівської наступальної операції спільно з військами 1-го Українського фронту активно діяли партизанські з'єднання О.М.Сабурова і С.Ф.Малікова. Партизани тримали під своїм контролем всі залізниці в районі бойових дій[2:8].

У ході двомісячних боїв на території Житомирщини було знищено понад 200 тисяч гітлерівських солдат і офіцерів, біля 2000 танків і самохідних гармат та багато іншої техніки[4:7].

За мужність і відвагу, проявлені у боях на Житомирщині 45 воїнів Радянської Армії і партизанських з'єднань були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, тисячі воїнів відзначені орденами і медалями, 19 з'єднань і військових частин нагороджені орденами, а 60 корпусів, дивізій, бригад, полків і окремих батальйонів удостоєні найменувань "Житомирських", "Коростенських", "Овруцьких", "Новоград-Волинських" і "Бердичівських".

У боях на Житомирщині в листопаді-грудні 1943 р. загинули тисячі радянських воїнів різних національностей. В цьому неважко переконатися, якщо почитати викарбувані прізвища загиблих на пам'ятниках, обелісках та надмогильних плитах.

З метою увічнення пам'яті про славні ратні діла військ 1-го Українського фронту, які на території Житомирської області у листопаді-грудні 1943 р. зірвали плани гітлерівського командування по повторному захопленню Києва, рішенням Житомирської обласної Ради рубіж Овруч-Чоповичі-Малин-Радомишль-Брусилів-Корнин-Попільня офіційно прийнято називати Рубежем Мужності. Тут, на місцях колишніх боїв, встановлено пам'ятники, обеліски, меморіальні дошки, які увічнюють подвиги радянських воїнів і військових частин у боях на Рубежі Мужності. Ведеться пошукова робота.

Перемога під Києвом у грудні 1943 р. повинна шануватись і зберігатись в пам'яті народу як і перемоги козацтва у визвольній війні українського народу 1648-54 рр. під жовтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями і в інших місцях під проводом Богдана Хмельницького, бо вона знаменує собою важливий крок на шляху до переможного завершення війни з фашистською Німеччиною, яка прагнула панувати над світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крайнюков К.В. Оружие особого рода. - М.: Мысль, 1984.-592с.
2. Грылев А.Н. Днепр. Карпаты. Крым. - М.: Наука, 1979.-352 с.
3. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. - М.: АПН, 1969.- 752с.
4. Василевский А. Дело всей жизни. - М.: Политиздат, 1978.-552 с.
5. Москаленко К.С. На південно-західному напрямі. - К.: Держполітвидав України, 1984.- 691с.

6. Золотые звезды Полесья. Очерки о Героях Советского Союза .- К.:Госполитиздат Украины, 1985.-523с.
7. 3-я гвардейская танковая. - М. :Воениздат, 1982-288с..
8. Якубовский И.И. Земля в огне. - М.: Воениздат, 1975.-568с.
9. Военные грозы над Полесьем. - К. :Госполитиздат Украины , 1985.-230 с.
10. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав- СССР, США и Великобритании (28 ноября – 1 декабря 1943г.).т.П. - М. :Издательство политической литературы, 1984.-175с.

Матеріал надійшов до редакції 17.09.03 р.

Ремезова Е.А., Корбут Г.А., Вискушенко А.П., Павловський В.А., Ремезов А.П. События Великой Отечественной войны - важное направление краеведческой работы.

Эта статья посвящена 60-летию освобождения Киева и Житомирщины от гитлеровских захватчиков. В статье рассказывается о Рубеже Мужества на территории Житомирской области, на котором войска 1-го Украинского фронта в ожесточенных боях в ноябре 1943г. остановили контрнаступление гитлеровских войск, стремящихся сбросить советские войска с плацдарма на правом берегу Днепра и снова захватить Киев. С Рубежа Мужества в декабре 1943г. снова началось наступление войск 1-го Украинского фронта, известное под названием Житомирско-Бердичевской наступательной операции, в результате которой были освобождены Житомир и вся Житомирская область.

Remezova O.O., Korbut G.O., Viskushenko A. P., Pavlovsky V.A., Remezov O.P., The events of the Great Patriotic war - the important direction of local lore reserches.

The paper is dedicated to the 60th anniversary of liberation of Kiev and Zhytomir region from Hitler Invaders. The paper focuses on the Boundary of Courage on the territory of Zhytomir region where the I Ukrainian front troops stopped the contrattack of Hitler's army during fierse battles in November 1943. The enemy troops tried to throw the Soviet troops from the bridge-head on the right bank of the Dnieper and to capture Kiev again. From the Bounary of Courage in December 1943 the attack of the I Ukrainian front troops which would be famous under the name of Zhytomir-Berdichev offensive operation began again and in consequence of that Zhytomir and almost all of Zhytomir region were liberated.